

รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
กรณีศึกษา : วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับดีเยี่ยม*
A MODEL OF TEMPLE DEVELOPMENT ACCORDING TO
BUDDHIST ECOLOGY: A CASE STUDY OF TEMPLES
PROMOTING ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AT
AN EXCELLENT LEVEL

จันทร์สม์ ตาบุลิ่ง, Chantararat Tapuling
พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์, Phisit Kotsupho
พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, Phrakhrusiripariyatyanusath
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai Campus
E-mail : ping_26_01@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ 2) เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธและ 3) เพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยเชิงเอกสาร และการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกประชากร จำนวน 5 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวัด (2) ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา (3) นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม (4) นักวิชาการด้านวัฒนธรรม (5) นักวิชาการด้านศาสนา รวมทั้งสิ้น 21 รูป/คน ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา 3 วัด คือ (1) วัดรำเปิง (ตโปทาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (2) วัดสันป่ายาง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย (3) วัดป่าเห็ว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

---

* Received 14 November 2022; Revised 29 January 2023; Accepted 31 January 2023

แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ผลการวิจัยพบว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเมื่อประมาณ 2,600 กว่าปีมาแล้ว หลักคำสอนเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งพัฒนาขัดเกลาพฤติกรรม จิตใจ และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้มองเห็นโลก (สิ่งแวดล้อม) และชีวิตตามความเป็นจริง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน แนบแน่น โดยมองว่ามนุษย์เกิดขึ้นโดยธรรมชาติทั้งทางร่างกายซึ่งประกอบด้วยธาตุ 4 และทางจิตใจ ซึ่งต่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติหรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ และอิงอาศัยพึ่งพากันอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติตามหลักแห่งอิทัปปัจจยตา

กระบวนการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ผลการวิจัยพบว่า ทั้ง 3 วัด มีการวางแผนในการดำเนินการพัฒนาวัดด้านสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายของการพัฒนาวัดที่ชัดเจน ที่สำคัญคือผู้นำต้องกล้าหาญในการพัฒนาและนำคนในวัดได้แก่ พระสงฆ์ สามเณร แม่ชี โยคี และประชาชน ร่วมกายและร่วมใจในการพัฒนาวัด สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการพัฒนาวัด ประกอบด้วย 3 ปัจจัย ได้แก่ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมภายในวัด และปัจจัยด้านผู้นำมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมภายในวัดและปัจจัยด้านการสร้างเครือข่ายสนับสนุน ได้แก่ พลัง “บวร” บ้าน วัด และโรงเรียน (ส่วนงานราชการ) ผลสำเร็จของการพัฒนาวัดมาจาก 3 ด้าน คือ ด้านพื้นที่ทางกายภาพ ความสะอาด ความร่มรื่น ด้านพื้นที่ทางสังคม วัดเป็นสถานที่สำคัญในการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและแหล่งเรียนรู้ในชุมชน และด้านพื้นที่จิตวิญญาณ วัดเป็นแหล่งพัฒนาด้านจิตใจ เป็นสถานที่รมณีสถานเหมาะแก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

สำหรับรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ผลการวิจัยพบว่า มี 4 รูปแบบ คือ 1) กำหนดแนวคิดและประเด็นการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ 2) การมีส่วนร่วมของคนในวัดและประชาชนในชุมชน 3) มีการกำหนดแผนการพัฒนาวัดเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ และ 4) มีการเสริมสร้างเครือข่ายขับเคลื่อนด้วยพลังบวร (บ้าน วัด และโรงเรียน)

คำสำคัญ : การพัฒนาวัด, นิเวศวิทยาเชิงพุทธ, สิ่งแวดล้อม

Abstract

This research entitled “A Model of Temple Development According to Buddhist Ecology: A Case Study of Temples Promoting Environmental Management at an Excellent Level” is of three objectives: 1) to study the concept of Buddhist ecology, 2) to study the process of temple development according to Buddhist ecology, and 3) to propose a development model based on Buddhist ecology. This research was qualitative research. Data were collected by in-depth interviews from twenty-one people from five groups : (1) groups related to temple development, (2) Buddhist experts, (3) environmental scholars, 4) cultural scholars, and 5) religious scholars by visiting the study area at three temples: (1) Wat Ram Poeng (Tapotaram), Muang District, Chiang Mai Province, (2) Wat San Pa Yang, Mueang District, Chiang Rai Province, and (3) Wat Pa Heo, Mueang District, Lamphun Province.

From the study of Buddhist ecology concepts, it was found that Buddhism was a religion that arose through the enlightenment of the Lord Buddha about 2,600 years ago. The doctrine was a way of life that aimed to develop behavior, mind, and practice intellect to see the world (environment), and real life from the truth, and be able to see the relationship between man and nature in close harmony. It could be seen that human beings were born naturally, both physically composed of the four elements and mentally, which all changed according to the laws of nature, known as the Three Characteristics, and depended on each other in harmony with nature according to the principle of Specific Conditionality.

For the process of temple development according to Buddhist ecology of temples promoting environmental management, it was found that all three temples had planned to implement the environmental development. There was a clear goal of the temple development. Importantly, the leaders were required to have courage to develop and lead people in the temple, including monks, novices, nuns, yogis, and people to participate in the development of the temple. The factors affecting the success of the temple development

consisted of three factors: environmental factor within the temple, the leadership factor in having a vision to develop the environment within the temple, and the factor in building a support network, which was the power of “Borvorn” or Home, Temple and School (government sectors). The success of the temple development came from three aspects: physical area (cleanliness and shades), social space where the temple was an important place for Buddhist activities and learning resources in the community, and spiritual space where the temple was a source of spiritual development and a place of worship that was suitable for mental and intellectual development.

For the model of temple development according to Buddhist ecology, it was found that there were four forms: 1) formulating the concept and issues of temple development according to Buddhist ecology, 2) participation of people in the temple and people in the community, 3) formulating a temple development plan for cleanliness, brightness, and peace, and 4) strengthening of a network driven by the Roles of Borvorn (Home, Temple and School)

Keywords : Temple Development , Buddhist Ecology, Environmental

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันโลกที่เราอาศัยไม่เหมือนเดิม ระบบนิเวศบนโลกกำลังเผชิญกับปัญหานานัปการ อาทิ ภาวะโลกร้อน ฝนกรด และใช้สารเคมีในการทำการเกษตร เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความเจริญมีมากขึ้นเท่าไรก็ทำให้มนุษย์ยิ่งห่างไกล และถอยห่างจากธรรมชาติ และพยายามครอบครองธรรมชาติ เมื่อมีปัญหาหวังพึ่งพาเทคโนโลยีที่ทันสมัย แต่การจัดการกับปัญหาส่วนใหญ่มักคำนึงแต่ทางกายภาพภายนอก โดยมองข้ามการแก้ปัญหาจากภายในที่มีมิติทางด้านจิตวิญญาณซึ่งสอดคล้องกับ ทศณะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) เกี่ยวกับมุมมองนิเวศวิทยาไว้ว่า “มนุษย์ในโลกปัจจุบันได้ตกอยู่ภายใต้ค่านิยมของกระแสโลกาภิวัตน์แห่งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่มุ่งเน้นการแข่งขันเป็นกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อพัฒนาทางวัตถุภายใต้ระบบความคิดที่ถือว่าการพิชิตธรรมชาติเป็นความสำเร็จของมนุษย์ โดยมีเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ เมื่อพิชิตธรรมชาติได้แล้วก็จะ

นำเอาธรรมชาติมาเป็นวัตถุดิบเข้าสู่กระบวนการอุตสาหกรรมแล้วมนุษย์ก็มีความสุขจากมีสิ่งที
บริโภคพร้อมซึ่งเป็นแนวคิดที่จะครองโลก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.ปยุตฺโต), 2543, น. 45)

แต่ถ้ากลับมาศึกษาแนวคิดนิเวศวิทยาในมิติทางพระพุทธศาสนา มนุษย์กับธรรมชาติ
เป็นสิ่งที่อาศัย เกื้อกูลกัน พระพุทธศาสนามองว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกล้วนมีความสัมพันธ์
ต่อกันและกัน สิ่งมีชีวิตย่อมมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบข้างทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เพื่อให้
เกิดการดำรงอยู่ที่มีความสมดุลทางธรรมชาติ นอกจากนั้นแล้ว หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา
จะเน้นให้คนมีความเมตตาต่อธรรมชาติและให้การปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของ
ชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปัจจุสมุปบาท (พระมหาสุทิตย อบอุ่น,
2558, น. 1) การที่พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา ถือว่าเป็น
เรื่องที่มีนัยสำคัญ เพราะสถานที่ที่มีความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยเฉพาะ
ต้นไม้ใบหญ้า แม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น ถือว่าเป็นถิ่นที่เหมาะสม (ปฏิรูปเทศ) เพราะมีอากาศที่
บริสุทธิ์ช่วยดูดซับสิ่งมีพิษออกจากร่างกายมนุษย์ เพื่อเกิดสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย
ย่อมมีส่วนเกื้อกูลให้เกิดความสบายใจ หรือเกิดความรู้สึกรื่นรมย์ในจิตใจได้ง่าย หลักคำสอนใน
พระพุทธศาสนากับหลักนิเวศวิทยา มีหลักที่ไม่ต่างกันมากนัก คำสอนในพระพุทธศาสนา
เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และธรรมชาติของสิ่งแวดล้อม มีหลักการที่คล้ายคลึงกันมากกับ
ทฤษฎีทางนิเวศวิทยาซึ่งมีพื้นฐานทางวัตถุนิยมตะวันตก อันแตกต่างไปจากพื้นฐานทางจิตนิยม
ของพุทธศาสนา แต่ทั้งพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาต่างก็กล่าวถึงชีวิตของทุกสิ่งรวมทั้งมนุษย์ว่า
อยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติทั้งสิ้น หลักของนิเวศวิทยาสอนให้คนรู้จักรักษาธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม ส่วนหลักของพระพุทธศาสนาสอนให้คนมีความเมตตาต่อธรรมชาติและให้ปฏิบัติ
ต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต สอดคล้องกับทัศนะพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร
ธมฺมจิตฺโต) กล่าวได้ว่า การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์
มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้น
ไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์
จะอยู่ไม่ได้ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2553, น. 43) เมื่อพิจารณาสาระสำคัญของ
ทฤษฎีการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่าทฤษฎีการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
มีความสำคัญต่อชีวิตของมวลมนุษย์ สัตว์และพืช การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องสอดคล้อง
สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอ แม้การพัฒนาวัดในปัจจุบันก็ควรคำนึงถึงการรักษา

และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยไม่ทำลายให้เสียความสมดุลทางระบบนิเวศ

วัดในพระพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นในป่า ก็เพราะป่าเป็นธรรมชาติที่สงบเป็นที่สัปปายะของผู้ปฏิบัติธรรม แต่เป็นที่น่าสลดใจว่า ปัจจุบันหลายวัดมีรูปแบบพัฒนาวัด เน้นพัฒนาสร้างวัดถาวร สร้างสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โต บางทีก็ทำลายพื้นที่ป่า เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ หรือไม่ก็เพื่อใช้ประโยชน์ในที่ดิน วัดหลายวัดสร้างโดยไม่ให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งแวดล้อมหรือมีกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมไม่ถูกสุขลักษณะ โดยมีปัจจัยหลายอย่างที่มีส่วนทำให้เกิดปัญหาการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมในวัด หลายประเด็น ดังนี้ ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมที่ได้อุบัติเข้ามาในวัด พระสงฆ์ขาดความรู้ ความเข้าใจในด้านการบริหารจัดการวางแผนการพัฒนาวัด วัดบางวัดไม่มีการเตรียมการหรือวางแผนแม่บท ในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด สร้างวัดโดยไม่คำนึงถึงระเบียบ กฎเกณฑ์ทั้งทางพระวินัยและตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ตามนโยบายของสำนักงานพระพุทธศาสนา

สาเหตุที่กล่าวมา ทำให้วัดจึงต้องมีการพัฒนาวัดของตนเองเพื่อส่งเสริมสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยเน้นให้ความสำคัญกับธรรมชาติ ความสะอาด สงบและสว่าง ให้ความสว่างทางจิตใจตรงกับหลักไตรสิกขาและสถานที่ในวัดยังส่งเสริมการพัฒนาทางกาย การอยู่สภาพแวดล้อมที่ดี พัฒนาทางพฤติกรรม (ศีล) มีอาการที่สงบ ไม่เบียดเบียนคนอื่นหรือสิ่งมีชีวิตอย่างอื่น ทำให้จิตใจสงบ สดชื่นด้วยสถานที่ร่มรื่น และเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านปัญญา เหมาะแก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ดังตัวอย่าง วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม วัดที่ได้รับรางวัลการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม จากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกณฑ์การประเมินการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด จะแบ่งได้ 5 หมวดหลักคือ 1. ความสะอาดและความเป็นระเบียบ มีแผนการใช้พื้นที่วัดให้เป็นสัดส่วนเหมาะสมทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส 2. มีพื้นที่สีเขียว มีความร่มรื่น มีการปลูกต้นไม้ และการบำรุงรักษาและอนุรักษ์ไว้ 3. มีการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างดี มีการจัดการขยะมูลฝอยภายในวัด มีการจัดการน้ำทิ้งและน้ำเสียถูกสุขลักษณะและปลอดภัย 4. มีกิจกรรมส่งเสริมความรู้ด้านสุขอนามัยและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้วัดเป็นเขตปลอดอบายมุข บุหรี่ เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ยาเสพติด และมีการเทศนาสอดแทรกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและภัยพิบัติธรรมชาติ 5. การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดและวัดมีศูนย์กลางพัฒนาชุมชน (กรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม, 2564) ซึ่งรางวัลเหล่านี้สะท้อนถึงการบริหารจัดการวัดโดยให้ความสำคัญกับระบบนิเวศภายในวัด ซึ่งก็ตรงกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือหลักไตรสิกขา (ความสะอาด ความสงบและความสว่าง) หลักสัปปายะ 7 (สิ่งที่เกื้อกูล ช่วยสนับสนุน) ส่งผลต่อการเสริมสร้างการพัฒนาทางกาย สถานที่

มีพื้นที่สีเขียว สะอาด ร่มรื่น พัฒนาทางสังคม เป็นแหล่งเรียนรู้และสถานที่ทำกิจกรรมของคนในชุมชน และทางจิตวิญญาณ เป็นสถานที่สงบ ทำให้จิตใจสงบ สดชื่นด้วยสถานที่ร่มรื่น และเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านปัญญา เหมาะแก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาวัดในประเทศไทย ในปัจจุบันวัดต้องตระหนักถึงความสำคัญการพัฒนาวัดควบคู่กับการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติ มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนกัน ดังนั้นผู้วิจัย จึงสนใจที่จะศึกษา “รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ” โดยจะศึกษาวัดที่ได้รางวัลจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับดีเยี่ยม เพื่อให้เป็นรูปแบบในการพัฒนาวัดในพระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
2. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
3. เพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การลงพื้นที่สนามในการสัมภาษณ์ตามลำดับขั้นตอนต่อไปนี้

1) การศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากเอกสารพระไตรปิฎก หนังสือ งานวิจัย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับ แนวคิดนิเวศวิทยา แนวคิดนิเวศวิทยาในพระพุทธศาสนา แนวคิดพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม แนวคิดการสร้างวัด แนวคิดการพัฒนาวัด และแนวคิดการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมภายในวัด

2) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การศึกษาภาคสนาม เพื่อทราบถึงแนวคิดการพัฒนา กระบวนการพัฒนา ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนา โดยให้ทราบถึงรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

2.1) คัดเลือกวัดที่ได้รับรางวัล วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ระดับดีเยี่ยม จากกรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 3 วัด โดยทั้ง 3 วัด เป็นวัดที่ได้รับรางวัลอย่างต่อเนื่อง คือ เป็นวัดที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและได้รับรางวัลจาก สำนักงานพระพุทธศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด และกรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม เช่น อุทยานการศึกษาในวัด วัดพัฒนาตัวอย่าง วัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น และ วัดส่งเสริมสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งวัดที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกเป็นพื้นที่การวิจัย ได้แก่ 1. วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 2. วัดสันป่ายาง ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และ 3. วัดป่าเหว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

2.2) ทำการศึกษาโดยการสำรวจ บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับวัด กระบวนการในการส่งเสริมจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด ทั้ง 5 ประการ คือ 1. ความสะอาดและความเป็นระเบียบ 2. มีพื้นที่สีเขียว มีความร่มรื่น มีการปลูกต้นไม้ และการบำรุงรักษาและอนุรักษ์ไว้ 3. มีการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างดี มีการจัดการขยะมูลฝอยภายในวัด มีการจัดการน้ำทิ้งและน้ำเสีย ถูกสุขลักษณะและปลอดภัย 4. มีกิจกรรมส่งเสริมความรู้ด้านสุขอนามัยและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้วัดเป็นเขตปลอดอบายมุข บุหรี่ เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ยาเสพติด และมีการเทศนา สอดแทรกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและภัยพิบัติธรรมชาติ 5. การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดและวัดมีศูนย์กลางพัฒนาชุมชน

2.3) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย กับ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ไวยาวัจกร คณะกรรมการวัด นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิตลอดถึงผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

2.4) ดำเนินการวิเคราะห์ แนวคิด กระบวนการ และรูปแบบของการพัฒนาวัด จากข้อมูลที่ได้จากการการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group)

2.5) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือ แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ กระบวนพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ และรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

2.6) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

เครื่องมือในการศึกษาวิจัย

การดำเนินการศึกษาวิจัยดังกล่าว เน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) โดยได้ดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

1) แบบสัมภาษณ์ (Interview) โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) สำหรับเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส มัคทายกวัด ไวยาวัจกร นักวิชาการด้าน

พระพุทธศาสนา นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม นักวิชาการด้านศาสนา และนักวิชาการด้านวัฒนธรรม ตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง โดยพัฒนาเป็นรูปแบบการสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสารรายงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหาที่สำคัญ เช่น แนวคิดการ หลักการ กระบวนการ ปัจจัย ผลลัพธ์ เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

2) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) โดยกำหนดการประชุม เชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านพระพุทธศาสนา ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านวัฒนธรรม โดยมีตัวแทนจากวัดในพื้นที่วิจัยมาร่วมกันสนทนาในประเด็น แนวคิด กระบวนการ ปัจจัย ผลลัพธ์ และรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) การลงพื้นที่เก็บข้อมูลทั้ง 3 แห่ง เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และสรุปเป็นประเด็นสำคัญ

2) จัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) จากนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 7 รูป/คน โดยการสนทนาพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ

3) นำข้อมูลที่ได้รับจากการศึกษาสัมภาษณ์ จัดประชุมกลุ่มย่อยมาทำการวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

4) นำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบการเขียนเชิงพรรณนาวิเคราะห์ สรุปผลการวิจัย และเสนอแนะ และจัดทำเป็นรูปเล่ม นำเสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยมีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

1) วิเคราะห์แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ และกระบวนการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ และรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

2) ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ของวัดที่ได้รางวัล วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่วิจัย 3 แห่ง

3) การนำเสนอรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

4) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นองค์ความรู้ กระบวนการและรูปแบบการพัฒนาวัตตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในระบอบองค์กร ชุมชน และประเทศ ต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ สรุปได้ดังนี้ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้น โดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเมื่อประมาณ 2,600 กว่าปีมาแล้ว หลักคำสอนเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งพัฒนาชาติเกลาพฤติกรรม จิตใจ และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้มองเห็นโลก (สิ่งแวดล้อม) และชีวิตตามความเป็นจริง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับธรรมชาติ อย่างกลมกลืนแนบแน่น โดยมองว่ามนุษย์เกิดขึ้นโดยธรรมชาติทั้งทางร่างกายซึ่งประกอบด้วย ธาตุ 4 และทางจิตใจ ซึ่งต่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติหรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ และอิงอาศัยพึ่งพากันอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติตามหลักแห่งอิทัปปัจจยตา นั่นคือ พุทธศาสนาได้เล็งเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างชัดเจน

พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่การถือกำเนิดของศาสดาผู้ก่อตั้ง นั่นคือเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาลใต้ต้นสาละ ดอกบานสะพรั่ง ณ สวนลุมพินีวัน ต่อมาวันหนึ่งพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระราชบิดาพร้อมด้วยราชบริวาร เสด็จไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทรงนำพระราชโอรสไปด้วย ให้พระราชโอรสประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว่า พระราชโอรสทรงนั่งสมาธิ กำหนดลมหายใจเข้าออก บรรลุปฐมญาณ เวลาต่อมาเจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกจากพระราชวังไปทรงถือบวชเป็นนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาณี และศึกษา ณ สำนักของอาหารดาบสกับอุทกดาบส ซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร ต่อจากนั้นเสด็จไปบำเพ็ญเพียร ณ อรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเรณูชรา เมื่อตรัสรู้แล้วเสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา 45 พรรษา แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้ต้นสาละคู่ ในป่าไม้สาละ โดยพระพุทธศาสนามองธรรมชาติว่า โดยสาระสำคัญแล้วมีอยู่ 3 ประการ คือ (1) มองเห็นธรรมชาติเป็นเรื่องของความรื่นรมย์ ธรรมชาติเป็นของน่าชื่นชมความงามและมีความสุขกับธรรมชาติ (2) เห็นสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งสิ่งที่มีรูปธรรมและนามธรรมในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมิมีตรีต่อกัน (3) มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาธรรมชาติของมนุษย์ ทั้งทางกาย ทางสังคมและจิตวิญญาณ

นอกจากนั้น แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธให้ความสำคัญ“สิ่งแวดล้อม” โดยการพิจารณาถึงลักษณะของสภาพแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมของสิ่งต่าง ๆ ตามที่ดำรงอยู่ มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกัน แบ่งเป็น 2 อย่างคือ 1) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นที่เป็นรูปธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ที่อยู่อาศัย วัด วิหาร บ้านเรือน ปราสาท เรือนมุงแถบเดียว สระน้ำที่เกิดจากการขุดสร้าง สะพาน แพน เรือ และท่อน เป็นต้น เป็นสถานที่ที่มีความสะอาด อากาศถ่ายเทได้สะดวก 2) สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา ระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง กฎหมาย กฎระเบียบ การจัดความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาเชิงพุทธ มองว่าระบบนิเวศเป็นที่เหมาะสมทั้งแก่การดำรงชีวิตและบำเพ็ญธรรม เป็นการพัฒนาปรับปรุงที่อยู่อาศัยหรือวัดให้เป็นสถานที่ให้เป็นที่สบายและเหมาะสมเกื้อกูลกับบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ ได้แก่

1) อวาสสัปปายะ (ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย) คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม เช่น ปลอดภัย ไม่พลุกพล่าน จอแจ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลาย ไปเลือกปลีกวิเวกปฏิบัติอยู่คนเดียวที่ เรือนว่างบ้าง โคนไม้บ้าง ในป่าบ้าง ในถ้ำบ้าง บนเขาบ้าง หรือถ้าอยู่ในวัด ควรปลูกกุฏิห่างกัน พอประมาณ ไม่ควรมองเห็นกัน เพื่อไม่รบกวนกัน มีทางเดินเข้าและออก ที่สะดวก พอประมาณ มีทางสำหรับเดินจงกรมในที่สงบ

2) โจรรสัปปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) ที่เที่ยวบิณฑบาตที่เหมาะสม เช่น มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์ มีเส้นทางที่พอใช้เดินได้ไม่เสี่ยงอันตราย ไม่ลำบากเกินไป พ้นจากแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลาไปหรือกลับจากบิณฑบาต และภิกษุรู้จักเส้นทางนั้นดีซึ่ง อยู่ไม่ไกลเกินไป ประมาณ หนึ่งโกสะ ถึงหนึ่งโกสะครึ่ง (1-5 กิโลเมตร) พอที่จะเดินไปและเดินกลับได้ในเวลาพอสมควร

3) ภัตตสัปปายะ (ถ้อยคำเป็นที่สบาย) พูดคุยเล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ 10 และพูดแต่พอประมาณ เฉพาะข่าวสารและสื่อสารที่เอื้อปัญญา ดังปรากฏใน กถาวัตถุ 10 ประการ

4) บุคคลสัปปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม เช่น ไม่เป็นคนร้าย เป็นผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาที่เหมาะสมใจ เป็นผู้เกื้อกูล อำนวยประโยชน์ให้ และมีอุปนิสัยเข้ากันได้ดีทั้งผู้เป็นศิษย์และอาจารย์

5) โภชนสัปปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย อาหารนั้นถูกย่อยไปเลี้ยงร่างกายได้ง่าย เกื้อกูลต่อสุขภาพ และฉันทไม่ยาก

6) อุตสัปปายะ (อุณหภูมิเป็นที่สบาย) ดินฟ้าอากาศ ธรรมชาติที่แวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป

7) อิริยาบถสี่ปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย) อิริยาบถที่เหมาะสม เช่นการเดิน จงกรม การนั่งสมาธิ หรือการเคลื่อนไหวต่าง ๆ

กระบวนการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม พบว่า วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วัดสันป่ายาง ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และวัดป่าเห็ด ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน แนวคิดพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ กรณีศึกษา วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ทั้ง 3 วัด พบว่า

1) มีการวางแผนในการดำเนินการ ผู้นำจะต้องประกอบด้วยศาสตร์และศิลป์ ในการพัฒนาวัด ผู้นำต้องมีศาสตร์ ตรงกับคำว่า “วิจิโร” หมายถึง จัดการธุระได้ดีมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน รู้จักการวางแผน การจัดองค์การ การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก การประสานงาน เพื่อให้ได้ผลเต็มที่ มีนโยบายสร้างกฎระเบียบประจำวัด ให้บุคลากรภายในวัด ได้แก่ พระสงฆ์ สามเณร แม่ชี เป็นผู้รับผิดชอบความสะอาด ในบริเวณต่าง ๆ ทั้งหมดภายในวัด

2) มีเป้าหมายของการดำเนินการ การมีส่วนร่วมของผู้คนในวัดและชุมชน การระดมความเห็นของชุมชนได้ให้แนวทางของการสร้างองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้จะให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนและพัฒนาวัดอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุที่ว่าการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด ควรมีให้ชุมชนได้มีบทบาท และทำให้ชุมชนได้รับทราบถึงเป้าหมายและความสำคัญที่แท้จริงของการพัฒนาวัดส่งเสริมสิ่งแวดล้อม และสร้างเครือข่ายให้คนในชุมชนได้เห็นความสำคัญการพัฒนาสิ่งแวดล้อมภายในวัด

3) มีผู้นำที่กล้าหาญในการพัฒนา ผู้นำที่มีคุณภาพความสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์กร องค์กรจะประสบความสำเร็จได้หรือไม่ มาจากผู้นำที่กล้าหาญและนำบุคคลของวัด ได้แก่ เจ้าอาวาส พระภิกษุ สามเณร แม่ชี และศรัทธาญาติโยมในวัดร่วมสร้างและพัฒนาวัด

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการพัฒนาวัด วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม มี 3 ปัจจัย 1) การมีสิ่งแวดล้อมภายในวัดความเป็นสี่ปายะส่งผลต่อการพัฒนาทางกาย สังคมและจิตวิญญาณ 2) ผู้นำมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารจัดการ และปัจจัยที่ 3) มีการสร้างเครือข่ายสนับสนุน ได้แก่ พลัง “บวร” บ้าน วัด และโรงเรียน (ส่วนงานราชการ) ค่อยสนับสนุนและส่งเสริมในการพัฒนาวัด

นอกจาก ผลสำเร็จของการพัฒนาวัด วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม จะมี 3 ด้าน คือ

1) พื้นที่ทางด้านกายภาพ วัดมีความสะอาด ความร่มรื่น และความเป็นสี่ปายะเหมาะสำหรับการอยู่อาศัยและพักผ่อน

2) พื้นที่ทางสังคม วัดเป็นพื้นที่ที่ชุมชน สังคม ส่วนราชการ ที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการใช้สอยประโยชน์ในพื้นที่วัด มีการปฏิสังสรรค์กัน เช่น การจัดประเพณี พิธีกรรมในวงจรชีวิตชาวพุทธตั้งแต่เกิดจนถึงตาย รวมถึงการใช้เพื่อประโยชน์เพื่อสาธารณะในระดับชุมชนท้องถิ่น รวมถึงระดับประเทศ ชาติ หรือได้แก่เป็นพื้นที่กิจกรรมทางสังคม

3) ด้านจิตวิญญาณเป็นพื้นที่ที่สร้างสุขภาวะทางปัญญาให้เกิดขึ้น โดยสุขภาวะทางปัญญาจะเกิดได้ต้องอาศัยฐานสำคัญ 3 ฐาน ได้แก่ ฐานทางวัฒนธรรม ฐานทางปัญญาธรรม และฐานทางคุณธรรม โดยฐานทางวัฒนธรรมจะหมายถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ คตินิยม ประเพณี ที่คนแต่ละรุ่นได้ถ่ายทอดอบรมเลี้ยงดู สั่งสอนกันมา และมีอิทธิพลจนเป็นหลักคิดที่จดจำ นำมาปฏิบัติ และเกิดความสบายใจส่วนฐานทางปัญญาธรรม จะหมายถึง ความรู้คิด รู้ความจริง และรู้ถูกทาง ส่วนสุขภาวะทางปัญญาที่มีฐานทางคุณธรรมนั้นจะนำไปสู่ความสงบ

รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ พบว่า มี 4 รูปแบบ คือ กำหนดแนวคิดและประเด็นการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เน้นความเป็นสปปายะ 7 ประการ เพื่อส่งผลต่อการพัฒนาทางกาย สังคมและจิตวิญญาณ การมีส่วนร่วมของคนในวัด และประชาชนในชุมชน มีการกำหนดแผนการพัฒนาวัด เพื่อเน้นความสะอาด สว่าง สงบ และการเสริมสร้างเครือข่ายขับเคลื่อนด้วยพลังบวร (บ้าน วัด และโรงเรียน) มีรูปแบบสรุปได้ดังนี้

1) กำหนดแนวคิดและประเด็นการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เน้นความเป็นสปปายะ 7 ได้แก่ (1) อาวาสสปปายะ การพัฒนาพื้นที่อาวาสและสถานที่ภายในวัดให้มีความเหมาะสม (2) โคจรสปปายะ การวางระบบพื้นที่ภายในวัดให้มีความสะดวก หาง่าย มีพื้นที่เรียนรู้และสาธารณะให้กับผู้คนที่มาวัด เหมาะสมกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา (3) ภัตสปปายะ การพัฒนาพื้นที่ทางสังคม คือ การสนทนาธรรม ฟังธรรมบรรยาย หรือสนทนาหารือเกี่ยวกับความดีงาม (4) บุคคลสปปายะ การพัฒนาศักยภาพของบุคคลทั้งพระภิกษุ สามเณร และบุคคลทั่วไปที่เข้ามาทำงานร่วมกัน รวมทั้งการปรึกษาหารือกับผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาให้การเรียนรู้และการปฏิบัติ (5) โภชน-สปปายะ การดูแลด้านสุขภาพอนามัย หรือการอาหารที่เหมาะสมกับการบำรุงร่างกาย การถือกุศลต่อสุขภาพ (6) อุตสปปายะ การปรับสถานที่และระบบที่เกี่ยวข้องกับดิน ฟ้า อากาศ และธรรมชาติเพื่อให้เป็นมิตรกับ (7) อิริยาปถสปปายะ การพัฒนาและเสริมสร้างกิจกรรมวิถีพุทธหรือกิจกรรมทางสังคมที่ทำให้เกิดการจัดการด้านสุขภาวะที่ดี เช่น การออกกำลังกาย การจัดพื้นที่ให้มีการพักผ่อนในวัด ได้แก่ ลานวัด ลานใจ ลานกีฬา เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมของคนในวัดและประชาชนในชุมชน สำหรับการพัฒนาวัดให้ประสบความสำเร็จ ตามที่กำหนด พบว่ามีจำนวน 4 กลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มมีความต้องการพัฒนาวัดให้เป็นพื้นที่สวยงาม ร่มรื่น เป็นสถานที่สปปายะ ได้แก่ (1) กลุ่มพระภิกษุ/สามเณร

(2) กลุ่มประชาชนที่อยู่รอบวัด (3) กลุ่มประชาชนที่เข้ามาใช้บริหารในพื้นที่วัด (4) กลุ่มหน่วยงานส่วนท้องถิ่น และกลุ่มภาคีเครือข่าย

3) การกำหนดแผนการพัฒนาวัด (สะอาด สวยงาม สงบ) ต้องโดยอาศัยแนวคิด 3 ประการ คือ (1) การพัฒนาวัดให้สวยงาม มีความร่มรื่น ร่มเย็น วัดจะต้องพัฒนาพื้นที่วัดให้สวยงาม (2) การพัฒนาวัดให้ได้ประโยชน์ทั้งวัดและชุมชน (3) การพัฒนาวัดให้เหมาะสมกับเรียนรู้ทางสังคมและจิตวิญญาณ (4) การเสริมสร้างเครือข่ายขับเคลื่อนด้วยพลังบวร (บ้าน วัด และโรงเรียน) ได้แก่หน่วยงานที่สำคัญกับการพัฒนาวัด เช่น

สำนักงานพระพุทธศาสนา ได้มีส่วนในการดำเนินการพัฒนาวัดโครงการอุทยานการศึกษาในวัด โครงการวัดพัฒนาตัวอย่าง โครงการวัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น โครงการวัดประชา รัฐ สร้างสุข

สำนักงานวัฒนธรรม ได้มีส่วนในการดำเนินการพัฒนาวัดโครงการชุมชนคุณธรรม โครงการสุดยอดชุมชนต้นแบบ “เทียวชุมชน ยลวิถี โครงการลานวัด ลานใจ ลานกีฬา”

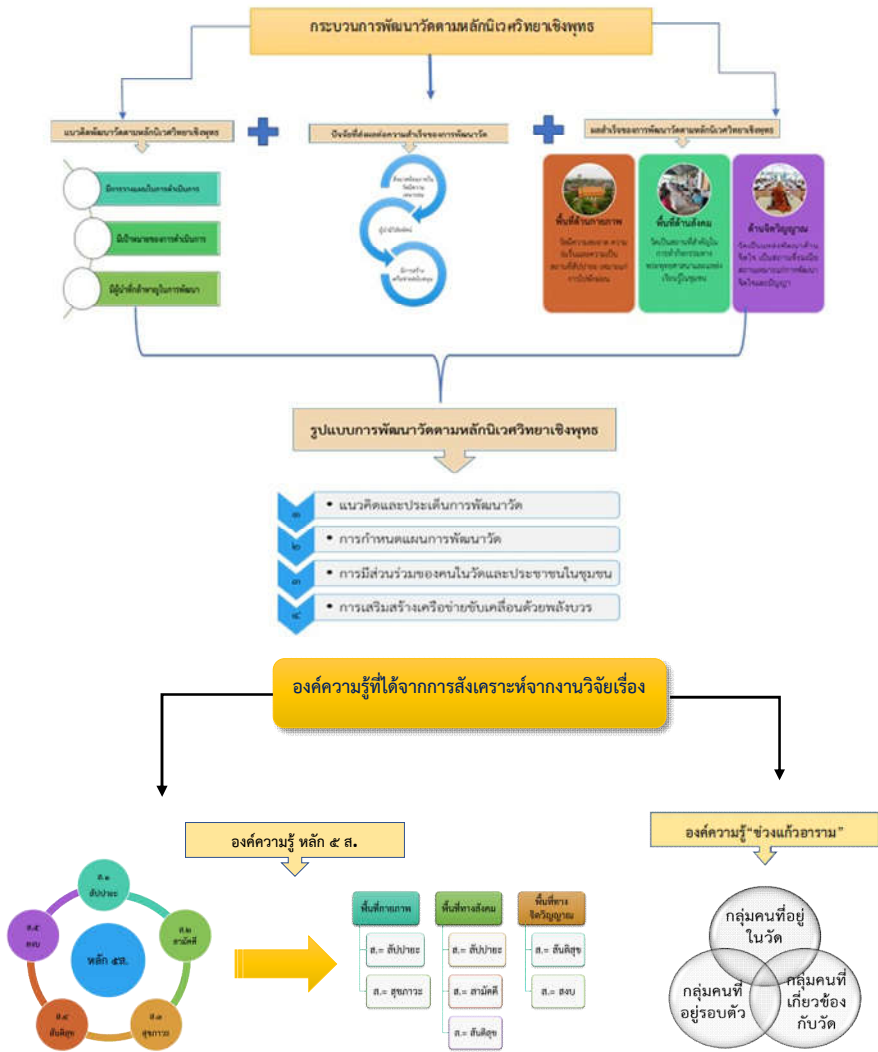
สำนักงานสิ่งแวดล้อมจังหวัด ได้มีส่วนในการดำเนินการพัฒนาวัดโครงการ ดังนี้ โครงการเพิ่มพื้นที่สีเขียวและการจัดการสิ่งแวดล้อมในวัด

สำนักงานส่งเสริมสุขภาพ ได้มีส่วนในการดำเนินการพัฒนาวัดโครงการ ดังนี้ โครงการวัดส่งเสริมสุขภาพสู่วัดรอบรู้ด้านสุขภาพ โครงการพระคิลานุปัฏฐาก (พระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด-อสม.)

สำนักเทศบาลตำบล ได้มีส่วนในการดำเนินการพัฒนาวัดโครงการ 5 ส. พัฒนาวัดให้สะอาด โครงการแยกขยะภายในวัด โครงการจิตอาสาพัฒนาวัด

องค์ความรู้จากการวิจัย

สรุปแผนมโนทัศน์ “รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ: กรณีศึกษาวัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ระดับดีเยี่ยม

ภาพที่ 1 สรุปแผนมโนทัศน์ “รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ : กรณีศึกษาวัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ระดับดีเยี่ยม

อภิปรายผลการวิจัย

รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ กรณีศึกษา : วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ระดับดีเยี่ยม พบว่า หลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยพระพุทธศาสนามองธรรมชาติว่าโดยสาระสำคัญแล้วมีอยู่ 3 ประการ คือ มองเห็นธรรมชาติเป็นเรื่องของความจริง ธรรมชาติเป็นของน่าชื่นชมความงามและมีความสุขกับธรรมชาติ เห็นสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งสิ่งที่รูปธรรมและนามธรรมในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติอันเดียวกันกับตนจะต้องมีไมตรีต่อกัน และมองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาธรรมชาติของมนุษย์ ทั้งทางกาย ทางสังคมและจิตวิญญาณ นอกจากนั้น แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธให้ความสำคัญยิ่งกับคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในพระพุทธศาสนาไม่ได้ระบุไว้โดยตรง แต่มีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่าสภาพแวดล้อม เนื่องจากคำว่า สิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้เป็นคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่โดยการพิจารณาถึงลักษณะของสภาพแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมของสิ่งต่าง ๆ ตามที่ดำรงอยู่ มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกัน สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนสำหรับการดูแล ระบบนิเวศวิทยาอย่างยั่งยืนตามหลักพุทธธรรมในวัด พบว่า พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยามีความเกี่ยวข้องกันและมีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยนิเวศวิทยาสอนให้มนุษย์รู้จักรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขณะที่พระพุทธศาสนา มุ่งสอนให้มนุษย์มีความเมตตาต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนหรือไม่ทำลายกัน อยู่ร่วมกันอย่าง เกื้อกูลกัน และให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตนเอง อันจะทำให้ระบบนิเวศวิทยาคงอยู่อย่างสมบูรณ์และมั่นคง (พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน และคณะ, 2561)

กระบวนการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม พบว่า แนวคิดพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ กรณีศึกษา วัดส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม ทั้ง 3 วัด มีดังนี้ 1) มีการวางแผนในการดำเนินการ ผู้นำจะต้องประกอบด้วยศาสตร์และศิลป์ ในการพัฒนาวัด ผู้นำต้องมีศาสตร์ ตรงกับคำว่า “วิธูโร” หมายถึง จัดการธุระได้ดีมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน รู้จักการวางแผน การจัดการองค์การ การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก การประสานงาน เพื่อให้ได้ผลเต็มที่ 2) มีเป้าหมายของการดำเนินการ การมีส่วนร่วมของผู้คนในวัดและชุมชน การระดมความเห็นของชุมชนได้ให้แนวทางของการสร้างองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนและพัฒนาวัดอย่างต่อเนื่อง 3) มีผู้นำที่กล้าหาญในการพัฒนา ผู้นำที่มีคุณภาพความสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์กร องค์กรจะประสบความสำเร็จได้หรือไม่ มาจากผู้นำที่กล้าหาญและนำบุคคลของวัด

ได้แก่ เจ้าอาวาส พระภิกษุ สามเณร แม่ชี และศรัทธาญาติโยมในวัดร่วมสร้างและพัฒนาวัด สอดคล้องงานวิจัย นายอนุวัต กระจ่าง ได้ศึกษา เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดตามหลัก นิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการ ของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี พบว่า กระบวนการจัดการ สิ่งแวดล้อมตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี วัดควรที่จะ ส่งเสริมบทบาทการมีส่วนร่วมของพุทธศาสนิกชนตามหลักอปริหานิยธรรม 7 โดยมีแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี มีดังนี้ 1) การสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมอย่างศักยภาพ 2) กำหนดแผนงานประจำปี อย่างสม่ำเสมอ 3) ความพร้อมเพียงในการประชุม 4) แผนการไม่บัญญัติกฎ กติกาเพิ่มเติม และลบล้างกฎเดิม 5) แผนการให้ความเคารพผู้นำ 6) แผนการปกป้องและให้ความสำคัญต่อ พุทธศาสนิกชนในพื้นที่ 7) แผนการให้ความเคารพกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ปกป้องสถานที่สำคัญ ทางวัตถุโบราณหรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกับการดูแลสภาพแวดล้อม (นายอนุวัต กระจ่าง, 2558)

รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ พบว่า มี 4 รูปแบบ คือ 1) กำหนด แนวคิดและประเด็นการพัฒนาวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เน้นความเป็นสัปปายะ 7 ประการ เพื่อส่งผลต่อการพัฒนาทางกาย สังคมและจิตวิญญาณ 2) การมีส่วนร่วมของคน ในวัดและประชาชนในชุมชน 3) มีการกำหนดแผนการพัฒนาวัด เพื่อเน้นความสะอาด สวย สงบ และ 4) การเสริมสร้างเครือข่ายขับเคลื่อนด้วยพลังบวร (บ้าน วัด และโรงเรียน) สอดคล้อง กับงานวิจัยของ พระวีระศักดิ์ ชยธมโม ได้ศึกษา แนวทางการจัดการวัดสันติสุขตามหลัก สัปปายะ 7 กรณีศึกษาวัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี (สันติศึกษา) พบว่า แนวคิดและทฤษฎีการจัดการวัดด้วยหลักสัปปายะนั้น หมายถึงการสร้างสภาพเอื้อที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการศึกษาปฏิบัติ ปัจจัยที่เอื้อต่อการเป็น อยู่ดีและการที่จะพัฒนาตน สิ่งที่เหมาะสมต่อการพัฒนาคนให้ได้ผลดี ช่วยให้ความเจริญตั้งมั่น ให้ความเจริญไม่เสื่อมถอย เกื้อหนุนสิ่งสถานที่หรือบุคคลซึ่งเป็นที่สบายเหมาะสมกันเกื้อกูล โดยเฉพาะที่ช่วยเกื้อหนุนการบำเพ็ญและประทับประคองรักษาสติปัญญา 7 อย่าง คือ อาวาส ที่อยู่โคจรที่บิณฑบาตหรือแหล่งอาหารภัสสะเรื่องพูดคุยที่ส่งเสริมการปฏิบัติบุคคลผู้ที่อยู่ใกล้ แล้วจิตผ่องใสสงบมั่นคงโภชนะอาหารอุตุอุณหภูมิจึงสภาพแวดล้อมอิริยาบถเพื่อให้ออกรกเกิด ความสงบและสันติสุข (พระวีระศักดิ์ ชยธมโม, 2558)

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลวิจัยไปใช้

1) คณะสงฆ์ควรมีนโยบายในการส่งเสริมให้วัดและพระภิกษุสามเณรมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัด เพื่อส่งเสริมสิ่งแวดล้อมในศาสนสถานและชุมชนให้มากขึ้นโดยผ่านกระบวนการตามหลักพุทธธรรม

2) รัฐบาลควรจะมีนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนให้คณะสงฆ์มีบทบาทในการส่งเสริมการพัฒนาวัดโดยสนับสนุนงบประมาณผ่านทางส่วนงานราชการ เช่นสำนักงานพระพุทธศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เป็นต้น

3) ควรมีการสร้างจิตอาสาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังและชัดเจนให้มากขึ้น โดยมีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรขึ้นทั้งภาครัฐ คณะสงฆ์ และชุมชน เพื่อเป็นเครือข่ายเฝ้าระวังสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ภายในตำบล อำเภอ และจังหวัด เพื่อให้คงอยู่กับสังคมไทยตลอดไป

4) รัฐบาลควรส่งเสริมพื้นที่ทางสังคม โดยใช้พื้นที่วัดในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะพื้นที่วัดมีความสวยงาม สะอาดและเหมาะสม ทำให้ผู้คนได้มีโอกาสได้เข้ามาวัด เป็นการประชาสัมพันธ์วัดผ่านกิจกรรมด้วย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัย “ศึกษาเปรียบเทียบนิเวศวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนamahayan” โดยอาศัยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์

2) ควรมีการศึกษาวิจัย “เรื่องแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม”

3) ควรมีการศึกษาวิจัย “เรื่องบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาวัดเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม

4) ควรมีการศึกษาวิจัย เรื่อง “การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการพัฒนาวัดในมิติทางวัฒนธรรมเชิงพุทธ”

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม. (2560). วัดกับสิ่งแวดล้อม. เรียกใช้เมื่อ 12 มิถุนายน 2564 จาก <https://datacenter.deqp.go.th/service-portal/g-green>.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2553). ปัญญาต้องคู่กับกรุณาจึงจะพาชาติรอด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.ปยุตโต). (2543). การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลบอลคิมทอง.
- พระมหาสุขสันต์ สุขขุฑฒโนและคณะ. (2561). การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน สำหรับการดูแลระบบนิเวศวิทยาอย่างยั่งยืนตามหลักพุทธธรรมในวัด (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสุทิตย์ ออบุ่น. (2558). เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ. กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พระวีระศักดิ์ ชยธมโม. (2558). แนวทางการจัดการวัดสันติสุขตามหลักสัปปายะ 7: กรณีศึกษา วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อนุวัต กระสังข์. (2558). การจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

